

DOI 10.31909/26168774.2020-(50)-3
УДК 930.2:929:374 (477.74-21) «18/19»

**PROSOPOGRAPHICAL METHOD IN CREATING A COLLECTIVE PORTRAIT OF
THE TRUSTEES OF THE ODESA EDUCATIONAL DISTRICT
IN THE LATE 19th – EARLY 20th CENTURY**

**ПРОСОПОГРАФІЧНИЙ МЕТОД У СТВОРЕННІ КОЛЕКТИВНОГО ПОРТРЕТУ
ПОПЕЧИТЕЛІВ ОДЕСЬКОГО НАВЧАЛЬНОГО ОКРУГУ
КІНЦЯ XIX – ПОЧАТКУ XX ст.**

Ірена Гребцова

доктор історичних наук, професор
E-mail: isgrebtsova@gmail.com
ORCID: 0000-0001-9905-2641
Одеський національний університет
імені І.І. Мечникова, Україна

Irena Grebtsova

Doctor of History, Professor
E-mail: isgrebtsova@gmail.com
ORCID: 0000-0001-9905-2641
Odesa I.I. Mechnikov
National University, Ukraine

ABSTRACT

The prosopographical method in historical science is an effective method for studying the historical process through a comprehensive description of specific professional groups of that era, through the analysis of their career strategies, in other words, ways of self-realization of people in history. With the prosopographical method the reconstruction of collective biographies of social, local and small groups is carried out in social history. A collective portrait of the Odesa educational district trustees, based on materials from archival sources, is reconstructed in the article, using the prosopographical method. In the course of the analysis, it was possible to determine who could qualify for the position of trustee, as well as to identify the variety of behavioral models and service practices of one of the categories of civil servants involved as a subject and object of institutional transformations of the era. Analysis of archival sources (first of all, so called formulary lists, a kind of resume of that time) makes it possible to create a collective portrait of the trustees of the Odesa educational district in the late 19th – early 20th centuries. The prosopographical method allows us to make basic generalizations on the topic under study: 1) men aged 40-50 were appointed to the post of a trustee of the Odesa educational district; 2) they were nobles; 3) Orthodox by confession; 4) married; 5) graduates from the universities of the Russian Empire; 6) those who served under the authority of the Ministry of Public Education; 7) who had been worked for several years as assistant trustees in educational districts of the Russian Empire; 8) who received the same type of state awards for the service. During the study period, all the trustees tried to identify pain points in the development of education in the region, but the results of their activities were different. In many respects they depended: 1) on the trustee's understanding of the importance of education development in the region; 2) on the historical conditions under which they performed their service; 3) on the tenure; 4) on creativity of their thinking; 5) on readiness to implement new models of education.

Key words: Odesa educational district, trustees, education development, prosopographical method.

Постановка проблеми й актуальність дослідження. У великому методологічному арсеналі особливе місце займає просопографічний метод, що досліджує особу в усій сукупності її індивідуальних якостей та взаємостосунків з оточенням, дозволяє

створювати колективні біографії. Поняття «просопографія» (від грец. Προσωπον – обличчя, особа, персону) вперше було вжито ще у 1573 р. в праці Антуана дю Верд'є «Просопографія або опис знаменитих особистостей від створення світу з їх портретами», але широко термін «просопографія» був запроваджений в історичну науку в XIX ст. на означення методу в історико-біографічних дослідженнях, за допомогою якого розглядалися особи та соціальні групи, створювалися «колективні біографії» і відстежувалися певні закономірності. Значного розповсюдження просопографічні дослідження набули у другій половині XX ст. в роботах з античної просопографії, пізніше поширилися на дослідження з нової та новітньої історії. У західній історіографії сформувалися два основні напрямки розвитку просопографічних досліджень: перший – родинна історія (Family History); другий – дослідження соціальних, професійних, полінаціональних груп (Life History). Просопографічні дослідження визнані як важливий напрям й у вітчизняній історичній науці, але домінує у ній родинна історія, хоча все більший інтерес викликають колективні портрети. Слід відзначити, що колективні портрети попечителів навчальних округів, які були протягом XIX ст. керівниками розвитку освіти в губерніях, що входили до складу Російської імперії, у тому числі попечителів Одеського навчального округу, ще не ставали предметом дослідження.

Метою статті є реконструювати колективний портрет попечителів Одеського навчального округу кінця XIX – початку XX ст. за матеріалами джерел, що містяться в архівах і дозволяють визначити загальні риси і різноманіття службових практик, головних напрямків діяльності та моделей поведінки однієї з категорій державних службовців.

Виклад основного матеріалу. Створений у період формування централізованої системи освіти в Російській імперії інститут попечителів навчальних округів протягом XIX ст. посилював свої позиції, закріпивши за собою на рубежі XIX – XX ст. визначальну роль в керівництві сферою освіти в регіонах. Одеський навчальний округ не був винятком із загального правила. Управління розвитком освіти на півдні Російської імперії, як у країні в цілому, концентрувалася в руках попечителів. Особливо складним періодом для Одеського навчального округу й інших навчальних округів імперії став останній етап їх існування.

Створенню колективної біографії передуює робота з пошуку та аналізу джерел, які містять однотипну інформацію про групи, що досліджуються, а також джерел, що містять біографічні дані членів обраної групи і мають стати основою колективної біографії. За допомогою постановки низки однотипних питань (дата народження і смерті, шлюб та сім'я, соціальне походження, місце проживання, освіта, рід діяльності, релігійні уподобання тощо) відтворюється колективний портрет групи. Просопографічний метод у реконструкції колективних біографій осіб, об'єднаних за певною ознакою, складається з двох етапів. На першому етапі кожна особа розкривається в індивідуальному і суспільному вимірах через атрибуцію і зведення біографічних та всіх інших даних (особисті якості, сфера діяльності, кар'єра тощо), які згадуються в історичних джерелах, з метою максимально повного відтворення минулого як історії людей. На цьому етапі дослідження є необхідність використання ідеографічного методу, спрямованого на виявлення, опис та інтерпретацію індивідуально-неповторних особливостей одиничного об'єкту. При вивченні біографій кожного, хто входить до професійної групи, що досліджується, також використовуються історичний, біографічний, аксіологічний методи і метод культурно-історичних типів. В просопографічному дослідженні виявлення унікально-неповторної інформації про кожну особистість необхідно для того, щоб досягти кращого розуміння представленості в ній загального для групи, що дає змогу відокремити характерне від невластивого, типове від нетипового.

На другому етапі просопографічний метод дозволяє дослідити загальні характеристики історичної групи, чиї індивідуальні біографії можуть бути значною мірою безвісними, виявити закономірності діяльності історичної групи шляхом вивчення її

колективної біографії, що дозволяє отримати опис найбільш типових представників, виявити певне коло осіб як типів, що персоніфікують ті чи інші процеси і події. На цьому етапі може бути виявлена типова траєкторія життєвого і професійного шляху, типові показники наукової продуктивності, типові механізми взаємодії членів групи, загальні правила, якими вони керуються. На цьому етапі найбільш ефективним є застосування номотетичного методу, що передбачає опис і пояснення закономірних, загальних зв'язків класу об'єктів. Застосування ідеографічного і номотетичного методів у просопографічних дослідженнях дозволяє відобразити як якісну, так і кількісну парадигму, дає змогу отримати синтезоване знання, що відкриває простір для виявлення, з одного боку, унікального, індивідуально-неповторного в біографії кожного члена групи, а з іншого боку, загального для всієї групи, яке може визначатися як типове. В цілому колективна біографія дозволяє відновити історичне тло, в рамках якого існувала група, визначити вплив на неї соціальних, економічних, політичних, культурних та інших факторів, що обумовили певний образ дії і спосіб існування групи, виявити сутність змін, що відбуваються в її житті, встановити причини і наслідки цих змін, їх позитивний або негативний вплив на групу в тимчасовому континуумі. Отже, просопографічний метод збирає і аналізує статистично відповідні кількості біографічних даних про певну групу осіб, що робить його цінним методом для вивчення діяльності на тлі історичної епохи такої професійної групи, як попечителі Одеського навчального округу.

З теми дослідження комплекс джерел представлений переважно архівними документами. Біографічні відомості містяться у формулярних списках попечителів Одеського навчального округу, загальні пріоритети і результати їх діяльності знайшли відображення у щорічних звітах, матеріалах міністерських ревізій, донесеннях губернаторів тощо. Серед опублікованих джерел, що доповнюють архівні документи, важливими є матеріали особистого походження (переважно спогади сучасників) і періодична преса. Не дивлячись на те, що використані джерела є однотипними, їх інформаційна насиченість істотно відрізняється.

У період, що досліджується, одним з чотирьох попечителів Одеського навчального округу був філолог-класик Хрисанф Петрович Сольський, якій народився у 1838 р., дворянин, православний. Про його сім'ю, дитячі роки і особисте життя, на жаль, дуже мало відомостей. Навіть дату смерті встановити поки не вдалося. Його біографія починається зі вступу до університету. Х.П. Сольський здобув вищу освіту в університеті св. Володимира в Києві, де навчався на історико-філологічному факультеті. Свою службу він одразу розпочав у відомстві Міністерства народної освіти. У 1863 р. Х.П. Сольський отримав призначення в Курську гімназію, де викладав латинь; в 1868 р. був призначений інспектором Тамбовської гімназії, через рік став інспектором Воронежської гімназії. У 70-ті роки XIX ст. Х.П. Сольський був переведений у Віленський навчальний округ, де починав як окружний інспектор, ставши потім помічником попечителя. Восени 1882 р. йому була запропонована посада попечителя Оренбурзького навчального округу.

І все ж найбільш успішною і тривалою стала служба Х.П. Сольського в Одеському окрузі, куди 18 березня 1885 р. він був переведений на посаду попечителя і став рекордсменом по перебуванню на цій посаді, очолюючи округ протягом 20 років. Х.П. Сольський був цілеспрямованим і наполегливим у досягненні своїх цілей, що дозволило йому обрати відразу кілька значущих напрямків діяльності. Попечитель систематично здійснював інспекції навчальних закладів, був вельми критичний в оцінці побутових умов, матеріальної бази низки училищ, викладання деяких предметів; уважно стежив за усуненням недоліків.

В період його керівництва істотно зросла кількість нижчих навчальних закладів, де переміг прагматичний характер навчання. Серед навчальних дисциплін важливо місце посіло викладання городництва, садівництва, бджільництва, виноградарства. Для підготовки вчителів з цих предметів влаштовувалися короткострокові курси (ДАОО. Оп.

42: Спр. 35: 1-14). У Таврійській губернії значно збільшилася мережа татарських і караїмських шкіл. У багатонаціональному Одеському навчальному окрузі, в який територіально також входили численні іноземні колонії, завдання розвитку освіти були, мабуть, більш складними, ніж у багатьох інших регіонах. Забезпечити можливість отримання освіти було потрібно не тільки для місцевого населення, а й для іноземних поселенців. Зокрема, для німецьких колоністів створювалися німецькі і російські школи. Так, тільки в одному Одеському повіті в німецьких колоніях на 1905 р. налічувалося 57 початкових шкіл (48 церковнопарафіяльних, 6 земських, 3 центральних). У них при населенні 54250 чоловік навчалися 6847 учнів, тобто на 951 осіб припадала 1 школа, на 8 осіб – 1 учень. Всі ці школи були німецькомовними. З російською мовою викладання в повіті на всі колонії було всього 9 училищ, в яких навчалися 230 учнів (Гребцова, 2020: 902). Х.П. Сольський вважав за необхідне збільшити число російських шкіл для німецького населення з метою його адоптації до життя і культури нової батьківщини. Однак серйозно змінити ситуацію йому не вдалося.

Х.П. Сольський тримав у полі зору розвиток жіночої освіти в регіоні. До його приходу на посаду в окрузі діяли 13 жіночих гімназій і 17 прогімназій. К 1 січня 1890 р. на території Одеського навчального округу вже налічувалося 17 жіночих гімназій і 18 прогімназій. В останні десятиліття XIX ст. він енергійно підтримував створення приватних жіночих гімназій з правами державних. В окрузі в такому статусі було відкрито 16 жіночих гімназій і 5 прогімназій. В жіночих гімназіях навчалася 6451 учениця, що виводило округ на провідні позиції в Російській імперії. Попечитель виступив одним з ініціаторів створення Вищих жіночих педагогічних курсів, що підтверджує його зацікавленість у розвитку жіночої освіти.

Особливою підтримкою Х.П. Сольського користувався Новоросійський університет. Попечитель сконцентрувався на поліпшенні матеріальної бази єдиного в регіоні вищого навчального закладу. Він зміг отримати з державної скарбниці 12600 руб. на реконструкцію кабінетів і лабораторій, 50000 руб. на створення і облаштування магнітно-метеорологічної обсерваторії при університеті. Йому вдалося домогтися від уряду коштів на будівництво будівлі для університетської бібліотеки. Їм вживалися заходи щодо поліпшення кваліфікації і збільшення штатів університетської професури. Для вирішення цієї проблеми попечитель зміг отримати особливий кредит на стипендії для тих, хто готувався до отримання професорського звання. Попечитель для підтримки юнаків з малозабезпечених сімей продовжив практику поширення приватних іменних стипендій, у чому бачив вихід з несприятливої для багатьох ситуації. У період його попечительства було засновано 29 іменних стипендій. Опублікував низку статей на сторінках регіональних видань.

Відомо, що Х.П. Сольський був одружений, але даних про родину знайти, на жаль, не вдалося. За життя Х.П. Сольський був нагороджений орденами: Св. Станіслава 2-го і 1-го ступеня (1870, 1887), Св. Володимира 3-го і 2-го ступеня (1883, 1896), Св. Анни 2-го і 1-го ступеня (1872, 1889), Орденом Білого Орла (1903). За 20 років керування округом попечитель з головних напрямків своєї діяльності отримав позитивні результати. Проте риси його характеру (відсутність почуття гумору, надмірний педантизм тощо) були предметом критики багатьох сучасників, що знайшло відображення у мемуарній літературі.

Указом від 13 січня 1906 Х.П. Сольський був звільнений зі служби за власним проханням. Причиною, яка спонукала його до цього, став студентський рух, що швидко зростав в початковий період революції 1905-1907 рр., впоратися з вільнолюбними настроями молоді йому було не по силам.

Наступним попечителем став Олександр Олексійович Мусін-Пушкін (1855-1918), син гофмаршала, петербурзького повітового предводителя дворянства графа О.І. Мусіна-Пушкіна (1825-1879) і статс-дамі графині Л.О. Кушелевої-Безбородько (1833-1913), дочки

О.Г. Кушелева-Безбородько. Народився в Петербурзі, православний. У 1875 р. він закінчив Санкт-Петербурзьку 3-ю гімназію і вступив на історико-філологічний факультет Санкт-Петербурзького університету, який закінчив в 1879 р. зі ступенем кандидата. О.О. Мусін-Пушкін був спадкоємцем великого поміщицького господарства: у його володінні було три будинки в Санкт-Петербурзі, дача біля Санкт-Петербурга і більше 80 тисяч десятин землі в Ярославській, Орловській, Херсонській, Чернігівській та Полтавській губерніях.

Навесні 1880 р. О.О. Мусін-Пушкін був обраний почесним попечителем Історико-філологічного інституту князя Безбородька в Ніжині. З весни 1882 р. служив помічником секретаря наукового комітету Міністерства народної освіти, потім – окружним інспектором Петербурзького навчального округу.

У січні 1889 р. він отримав чин колезького радника. З 1890 по 1899 рік О.О. Мусін-Пушкін був помічником попечителя Київського навчального округу, отримав звання камергера. З кінця листопада 1899 р. став членом ради міністра народної освіти. З 1893 р. О.О. Мусін-Пушкін – статський радник; з 1901 р. отримав чин дійсного статського радника, а через два роки – гофмейстера.

Від Міністерства освіти він двічі був відряджений інспектувати навчальні заклади Одеського навчального округу, добре знав стан справ в ньому, тому його призначення після відставки Х.П. Сольського у 1906 р. сприймалося як природне. Залишаючись на посаді попечителя до кінця грудня 1907 р. О. Мусін-Пушкін виконував свої обов'язки в умовах революції. У цей час він звернув особливу увагу на підготовку майбутніх вчителів середньої школи, вважаючи, що вік її учнів є найбільш вдалим для виховання «доброзвичайності». Складніше склалися стосунки попечителя зі студентством і професурою. Спокійний, достатньо тактовний, але твердий за характером, будучи захисником існуючих порядків, він жорстко вимагав виконання російських законів, витримуючи атаки професорів і студентів, захоплених політикою. Йому навіть вдалося в умовах революційних потрясінь відновити навчальний процес в університеті у повному обсязі. Однак повністю збити хвилю студентського руху попечитель не зміг. Керівником Одеського округу він був короткий період – біля двох років. Складний час не дозволив йому проявити себе в регіоні у якості успішного попечителя. Проте при ньому доволі вдало діяло Попечительство про недостатніх студентів імператорського Новоросійського університету, яке було створено ще у 1870 р. Хоча з призначенням головою даного закладу попечителя навчального округу керівний склад об'єднання кілька виходив за університетські рамки, все ж основними його учасниками були викладачі університету. Революційні події 1905-1907 рр. ускладнили процес отримання дозволів на проведення масових благодійних заходів, необхідних для діяльності Попечительства. Однак маніфест 17 жовтня 1905 р. проголосив демократичні свободи в країні. Природно, що він мав певний вплив на таку частину суспільства, як учнівська молодь. І все ж документи, що вступили в силу після даного законодавчого акту, були неоднозначними. З одного боку, в них розширювалися права студентів на проведення благодійних акцій та заходів, створення студентських організацій, проведення зборів; з іншого, всі надані права завуальовано обмежувалися одним-двома положеннями, які зводили їх до мінімуму. Зокрема, в 1906 р. був прийнятий документ під назвою «До питання про порядок влаштування благодійних вечорів на користь навчальних закладів». У ньому відповідальність за такого роду заходи покладалася на керівництво навчальних закладів і попечителя навчального округу: «Згідно з чинними нині правилами дозволи на благодійні вечори на користь навчальних закладів видаються кожен раз за згодою начальника даного навчального закладу, коли ж вечір передбачається на користь кількох навчальних закладів, то дозвіл видається за згодою навчально-окружного начальства» (Циркуляр, 1906, 1-2: 48). Треба відзначити, що О.О. Мусін-Пушкін не перешкоджав проведенню

**Науковий вісник Ізмаїльського державного гуманітарного
університету. Серія: Історичні науки. Випуск 50.**

таких акцій, але ретельно стежив за їх напрямом. В період його керівництва округом для юнаків з незаможних родин була заснована лише одна приватна іменна стипендія.

У 1907 р. О.О. Мусін-Пушкін був призначений почесним опікуном Санкт-Петербурзької опікунської ради Відомства установ імператриці Марії. У 1908 р. він був переведений на посаду попечителя Петербурзького навчального округу, яку займав з 1908 по 1913 р. Під час відряджень до Німеччини, Австрії, Франції та Італії він вивчав постановку середньої освіти в цих країнах, на основі чого написав низку статей, які були опубліковані в часописах «Русская школа» та «Журнал Министерства народного просвещения». Йому належать близько 20-ті робіт в галузі педагогіки: «Вищі навчальні заклади з інтернатами у Німеччині і Франції» (СПб., 1882), «Еразм Роттердамський як сатирик, і значення його сатири для сучасного йому суспільства» (СПб., 1886), «Народна освіта в Італії» (СПб., 1890), «Чим повинна бути наша загальноосвітня школа» (СПб., 1902), «Про необхідність національного спрямування нашої школи» (Петроград, 1915), «Освітня школа в Росії і її значення» (Петроград, 1915), «М.І. Пирогов як педагог» (Петроград, 1917) тощо. 21 січня 1913 р. О.О. Мусін-Пушкін був призначений сенатором, працював у Департаменті герольдії Сенату.

Подружнє життя О.О. Мусіна-Пушкіна склалося доволі успішно. Він був одружений на княжні Марії Миколаївні Долгорукової. Родина мала дітей, однак їхня доля склалася по-різному: Олексій (1888-1914), підпоручик, загинув у Першу світову війну, Микола (1892-1967), штабс-ротмістр Кавалергардського полку, доживав життя в еміграції в США. Дочка Любов (1885-1946) була одружена з П.В. Кочубеєм (1880-1918), який був вбитий у Києві під час революції, вдова з сином мешкали в еміграції у Бельгії. Про життя дочок Марії (1887-?) та Ірини (1895-?) відомо тільки те, що перша була одружена з князем М.С. Гагаріним, а молодша – з М.В. Кочубеєм. О.О. Мусін-Пушкін був нагороджений російськими орденами: Св. Анни 2-го і 1-го ступеня (1892, 1909), Св. Володимира 4-го і 3-го ступеня (1896, 1902); Св. Станіслава 1-го ступеня (1906); орденом Білого Орла; бельгійським орденом Леопольда 1 (командорський хрест, 1903); а також пам'ятними медалями. Помер О.О. Мусін-Пушкін в 1918 р. у Києві від інсульту, там і був похований.

На посаді попечителя Одеського навчального округу О.О. Мусіна-Пушкіна змінив виходець з обер-офіцерських дітей (становя група особисто вільного населення Російської імперії, що існувала з 1722 р., до якої входили державні чиновники, які не отримали чин з Табелі о рангах, що дає право на дворянства) Олексій Іванович Щербаков. Він народився у 1858 р. в Москві, православний. Батько – І.І. Щербаков (1808-1867) – московський чиновник, титулярний радник; мати – К.П. Щербакова (Більєва) – з родини московських купців. У 1867 р. вступив до 1 класу Московської другої гімназії, яку закінчив в 1875 р., поступивши одразу на природне відділення фізико-математичного факультету Московського університету, який закінчив в 1879 р. зі ступенем кандидата. Спочатку він працював на посаді лаборанта при лабораторії органічної хімії цього університету, але його дуже приваблювала медицина. У зв'язку з тим, що О.І. Щербаков вже мав вищу освіту, у 1880 р. він був прийнятий на третій курс медичного факультету Московського університету, який закінчив у 1883 р.

Навчаючись в університеті, на запрошення Таврійського земства в 1882-1883 рр. О.І. Щербаков працював при Сакській грязелікарні, присвятивши в наступному році цьому курорту наукову роботу «Сакські грязі в Криму» (РДІА. Ф. 733. Оп. 150. Спр. 926: 12-13). У спеціальній «Записці» в 1882 р. він впевнено підтримав пропозицію міністра щодо збільшення годин на курс гігієни на медичних факультетах університетів (РДІА. Ф. 733. Оп. 194. Спр. 162: 70-72).

З осені 1883 р. О.І. Щербаков займався під керівництвом професора М.П. Черінова в пропедевтичній клініці Московського університету, ставши у наступному році її позаштатним ординатором. З 1886 по 1891 р. він займався під керівництвом професора О.П. Феста в лабораторії загальної патології, не перериваючи роботу в клініці професора

М.П. Черінова. У 1891 р. О.І. Щербаков захистив докторську дисертацію «Про умови розвитку круглої виразки шлунка», ставши незабаром асистентом при пропедевтичній лікарні, а потім приват-доцентом Московського університету (РДІА. Ф. 733. Оп. 151. Спр. 157: 232).

За пропозицією Варшавського генерал-губернатора з 1894 р. О.І. Щербаков брав участь у роботі комісії для викладання лікарняної справи у Варшаві та виявлення заходів щодо його поліпшення. 22 лютого 1895 р. він був призначений екстраординарним професором Варшавського університету по кафедрі госпітальної терапії. Через три роки О.І. Щербаков опублікував роботу «Грязелікувальні місцевості Європейської Росії». У грудні 1898 р. вчений брав участь у роботі I з'їзду представників кліматології, гідрології та бальнеології, ставши його віце-президентом.

З квітня по серпень 1899 р. О.І. Щербаков перебував у відрядження за кордоном з науковою метою. У наступному році він був запрошений російським бальнеологічним товариством до П'ятигорську, де займався вивченням Кавказьких мінеральних вод. У своїй діяльності учений успішно поєднував теоретичну і практичну медицину. О.І. Щербаков з 1903 по 1905 р. був деканом медичного факультету Варшавського університету, брав участь в розробці нового статуту університетів в Петербурзі.

О.І. Щербаков був одружений на дочці сімферопольського купця Бріджит Хегерасовой-Чрахан, вірмено-католицького віросповідання (РДІА. Ф. 733. Оп. 153. Спр. 381: 66). Мав сина Івана (1889 р.), дочок Катерину (1892 р.) та Марію (1895 р.).

Учений у 1907 р. «на час бездіяльності Варшавського університету», котрий був закритий у зв'язку з розповсюдженням у ньому в революційні роки національно-визвольних ідей, «був відряджений до Новоросійського університету, де зайняв вакансію на кафедрі терапевтичної госпітальної клініки», став професором бальнеології (РДІА. Ф. 740. Оп. 31. Спр. 114: 16). С 19 січня по 1 люте 1908 р. О.І. Щербаков виконував обов'язки проректора Новоросійського університету. Успішний професор-медик знаходився в полі зору Міністерства народної освіти, яке побачило в ньому не менш успішного чиновника, тому 19 травня 1908 р. О. Щербаков був призначений на вакантну посаду попечителя Одеського навчального округу (РДІА. Ф. 744. Оп. 1. Спр. 247: 75). За період свого короткого перебування на цій посаді він на перший план поставив завдання збільшення початкових навчальних закладів, сприяв появі в університеті 12 приватних іменних стипендій.

Після чергової рокіровки кадрів попечителів навчальних округів О.І. Щербаков був призначений попечителем Ризького навчального округу, який очолював з 1913 по 1918 рр. У роки Першої світової війни він співпрацював з Червоним хрестом, у 1917 р. був уповноваженим північного району для збору і заготівлі лікарських рослин при управлінні Верховного начальства санітарної та евакуаційної частини (РДІА. Ф. 740. Оп. 31. Спр. 114: 18). У період громадянської війни в 1919 р. він опублікував роботу «Нарис цілющих мінеральних грязей півдня Росії». О.І. Щербаков був нагороджений орденами Св. Володимира 4-го і 3-го ступеня; Св. Станіслава 1-го ступеня (1914); орденом Св. Анни 1-го ступеня (1917).

У 1920 р. О. Щербаков емігрував до Королівства сербів, хорватів і словенів, займався вивченням курортів Югославії. У 1921 р. він був призначений радником з бальнеології в Міністерстві народної охорони здоров'я в Белграді. Учений в 1924 р. був обраний професором бальнеології медичного факультету Белградського університету. До Другої світової війни О.І. Щербаков займався наукою і медичною практикою; став представником Югославії на міжнародних конгресах по бальнеології та кліматології в Ліоні (1927) та Будапешті (1929). О.І. Щербаков помер у 1944 р., являючись одним з засновників бальнеологічної науки в Югославії.

Наступником О.І. Щербакова на посаді попечителя Одеського навчального округу став Володимир Миколайович Смольянінов (1864-1942). Дворянин, православний. Він

**Науковий вісник Ізмаїльського державного гуманітарного
університету. Серія: Історичні науки. Випуск 50.**

закінчив Костромську гімназію та історико-філологічний факультет Московського університету. Службу В.М. Смольянінов розпочав 20 жовтня 1884 р. у канцелярії костромського губернського предводителя дворянства. У наступному році отримав класний чин і перейшов на службу до Міністерства народної освіти. У 1892 р. він був призначений директором Саратовського Олександрівського дворянського пансіону-притулку. В.М. Смольянінов у 1897 р. отримав чин статського радника і був призначений директором Астраханської гімназії. У 1901 р. його призначили директором Московської шестикласної прогімназії, яка вже у наступному році була перетворена у Московську десятикласну гімназію. Ставши у 1905 р. дійсним статським радником, він був призначений окружним інспектором Московського навчального округу, а у червні 1910 р. В.М. Смольянінов обійняв посаду директора російських навчальних закладів Великого князівства Фінляндського, але на цій посаді пробув менш, ніж три роки.

26 березня 1913 р. В.М. Смольянінов був призначений на посаду попечителя Одеського навчального округу, незабаром отримавши чин таємного радника, а в наступному році він стає гофмейстером Двору. Період перебування В.М. Смольянінова попечителем Одеського навчального округу був нетривалим, але доволі успішним. Станом на 1915 р. Одеський навчальний округ нараховував 9 978 навчальних закладів усіх типів, в яких навчалось 820 825 учнів, в тому числі діяли 8 423 початкові школи, в яких навчалися 681 540 дітей. Розподіл по адміністративно-територіальним складовим округу дає наступні дані: у Бессарабській губернії налічувалося 1 784 навчальних закладів, учнів – 123 726; у Катеринославській губернії – 2 593 навчальних закладів, учнів – 250 704; у Таврійській губернії – навчальних закладів 2 242, учнів – 163 011; Херсонській губернії навчальних закладів – 3 359, учнів – 283 384. При цьому медичні, педагогічні і художні вищі навчальні заклади зосереджувалися виключно в Херсонській губернії; технічні – в Катеринославській губернії. Середні навчальні заклади (гімназії, прогімназії, інститути та ліцеї) діяли у всіх губерніях округу: в Бессарабській губернії – 26, в Катеринославській – 43, в Таврійській – 40, в Херсонській губернії – 76. У масив середніх навчальних закладів входили, крім гімназій і прогімназій, духовні, педагогічні, медичні, військові, морські, сільськогосподарські, художні, межеві, комерційні, торгові, промислові, професійні, технічні та ремісничі училища, а також приватні навчальні заклади і училища при церквах іноземних сповідань. В окрузі працювало 1 училище для сліпих і глухонімих і комплекс релігійних нехристиянських навчальних закладів. Початкові навчальні заклади в окрузі по губерніях виглядали наступним чином: в Бессарабській губернії – 1 495 навчальних закладів з кількістю учнів – 102 020; в Катеринославській – 2 212 (учнів – 212 522), в Таврійській – 2 009 (учнів – 137 213), в Херсонській губернії – 2 707 (учнів – 229 785). Хоча ріст навчальних закладів не був заслугою лише В.М. Смольянінова, але і він зробив свій внесок у їх поширення (РДІА. Ф. 733. Оп. 207. Спр. 8: 6). Йому також вдалося сприяти заснуванню 5 іменних стипендій для студентів Новоросійського університету, декілька зміцнити матеріальну базу цього навчального закладу, оживити діяльність Попечительства про недостатніх студентів.

20 листопада 1915 р. він став сенатором. Наукові інтереси ученого були пов'язані з генеалогічними дослідженнями. Він був членом Російського історичного товариства і товаришем голови Історико-родовідного товариства в Москві. В.М. Смольянінов, будучи хранителем архіву князя Ф.О. Куракіна, на його матеріалах опублікував наукові праці: «Матеріали для родоводу князів Гедиміновичів» (Москва, 1905), «Княже-Куракінські церкви в Тверській губернії» (Москва, 1905) і «Вісімнадцяте століття: Історичний збірник, що видається за паперами сімейного архіву кн. Федором Олексійовичем Куракіним» в двох томах (Москва, 1904-1905) тощо.

В.М. Смольянінов з 1908 р. був у шлюбі з Ольгою Володимирівною Вельяміновою-Зерновою. Родина мала двох дітей: Андрія (1909 р.) і Анну (1911 р.). Чиновник мав нагороди – ордени: Св. Станіслава 2-го ступеня (1894) і 1-го ступеня «за видатні

відмінності» (1909); Св. Анни 2-го ступеня (1898); Св. Володимира 4-го (1903) і 3-го ступеня (1907); пам'ятні медалі; а також французький Знак Академічних пальм.

Після революції В.М. Смольянінов емігрував до Югославії, де керував книжковою справою «Слов'янська взаємність». У 1941 р. з сім'єю переїхав до США, де був обраний дійсним членом російського Історико-родовідного товариства в Нью-Йорку. В.М. Смольянінов помер у 1942 р. в Нью-Йорку, де і похований.

Висновки. Отже, аналіз архівних джерел (насамперед, формулярних списків, щорічних звітів тощо) дозволяє створити колективний портрет попечителів Одеського навчального округу кінця XIX – початку XX ст. і на основі просопографічного методу зробити головні узагальнення: 1) на посаду попечителя Одеського навчального округу призначалися чоловіки у віці 40-50 років; 2) переважно дворяни або вихідці з сімей чиновництва, яке не досягло чину по Табелі о рангах, що дає право на дворянство; 3) православні; 4) випускники університетів Російської імперії; 5) ті, що служили у відомстві Міністерства народної освіти; 6) пропрацювали кілька років в якості помічників попечителів у навчальних округах Російської імперії або в університетській адміністрації; 6) одружені; 7) отримували схожі державні нагороди; 8) мали наукові праці.

У період, що досліджується, всі попечителі намагалися виявити больові точки в розвитку освіти у регіоні, але результати їхньої діяльності були різними. Особистість попечителя, його авторитет, зв'язки і вміння працювати на ниві освіти накладали свій відбиток на період керівництва ним навчальним округом, хоча їхні завдання були в цілому однакові. Багато в чому результати діяльності попечителів залежали: 1) від розуміння ними значущості розвитку освіти на місцях; 2) історичних умов, за яких вони здійснювали свою службу; 3) терміну перебування на посаді; 4) креативності мислення; 5) готовності до реалізації нових моделей освіти. Таким чином, просопографічний метод в історичній науці – це ефективна методика вивчення історичного процесу через всебічний опис конкретних професійних груп епохи, через аналіз їх кар'єрних стратегій, тобто способів самореалізації людей в історії. За допомогою просопографічного методу у історичній науці може здійснюватися реконструкція колективних біографій різноманітних соціальних, локальних і малих груп.

ДЖЕРЕЛА І ЛІТЕРАТУРА

Гребцова И.С. (2020). Деятельность попечителя Одесского ученого округа Х.П. Сольского (конец XIX – начало XX ст.). Priority Directions of Science and Technology Development: *Материалы III Международной научно-практической конференции*. Киев. С. 900-907.

ДАОО. Ф. 42, оп. 35, спр. 1988, 164 арк.

РДІА. Ф. 733, оп. 150 (1893), спр. 926, 380 арк.

РДІА. Ф. 733, оп. 151 (1901), спр. 157, 443 арк.

РДІА. Ф. 733, оп. 153 (1907), спр. 381, 152 арк.

РДІА. Ф. 733, оп. 194 (1881-1885), спр. 162, 87 арк.

РДІА. Ф. 733, оп. 207 (1915), спр. 8, 6 арк.

РДІА. Ф. 740, оп. 31 (1917), спр. 114, 22 арк.

РДІА. Ф. 744, оп. 1 (1908), спр. 247, 99 арк.

Циркуляр по Одеському ученому округу. 1906. № 1-2.

Grebtsova I.S. (2020). Deyatel'nost' popechitelya Odesskogo uchebnogo okruga H.P. Sol'skogo (konets XIX – nachalo XX st.) [Priority Directions of Science and Technology Development: Activities of the trustee of the Odessa educational district H.P. Solsky (late XIX–early XX century)]. *Priority Directions of Science and Technology Development: Abstracts of III International Scientific and Practical Conference*. Kyiv, 22-24 November 2020, p. 900-907. [in Russian]

DAOO [State Archives of Odessa Region]. F. 42, op. 35, spr. 1988, 164 arc. [Fund 42, inventory 35, file 1988, 164 p.] [in Russian].

RDIA [Russian State Historical Archive]. F. 733, op. 150 (1893), spr. 926, 380 arc. [Fund 733, inventory 150 (1901), file 926, 380 p.] [in Russian].

RDIA. F. 733, op. 151 (1901), spr. 157, 443 arc. [Fund 733, inventory 151 (1901), file 157, 443 p.] [in Russian].

RDIA. F. 733, op. 153 (1907), spr. 381, 152 arc. [Fund 733, inventory 153 (1907), file 381, 152 p.] [in Russian].

RDIA. F. 733, op. 194 (1881-1885), spr. 162, 87 arc. [Fund 733, inventory 194 (1881-1885), file 162, 87 p.] [in Russian]

RDIA. F. 733, op. 207 (1915), spr. 8, 6 arc. [Fund 733, inventory 207 (1915), file 8, 6 p.] [in Russian]

RDIA. F. 740, op. 31 (1917), spr. 114, 22 arc. [Fund 740, inventory 31 (1917), file 114, 22 p.] [in Russian]

RDIA. F. 744, op. 1 (1908), spr. 247, 99 arc. [Fund 744, inventory 1 (1908), file 247, 99 p.] [in Russian]

Tsirkulyar po Odesskomu uchebnomu okrugu [Circular on the Odessa Educational District]. 1906. № 1-2. [in Russian]

АНОТАЦІЯ

У статті на матеріалах архівних джерел (формулярних списків, щорічних звітів тощо) за допомогою просопографічного методу реконструйовано колективний портрет попечителів Одеського навчального округу рубежу XIX-XX ст. Просопографічний метод, що досліджує особу в усій сукупності її індивідуальних якостей та взаємостосунків з оточенням, у великому методологічному арсеналі посідає особливе місце. Даний метод є ефективною методикою вивчення історичного процесу через всебічний опис конкретних професійних груп епохи, через аналіз їх кар'єрних стратегій. У ході дослідження були встановлені загальні риси у біографіях і професіональній діяльності попечителів, виявлено різноманіття моделей поведінки і службових практик цієї категорії державних чиновників. У дослідженні колективного портрету попечителів Одеського навчального округу зроблені основні узагальнення з питань про шлюб та сім'ю, їх соціальне походження, місце проживання, освіти, рід діяльності, головні пріоритети, релігійні уподобання, нагороди тощо. У період, що досліджується, в своїй практичній роботі всі попечителі намагалися виявити больові точки в розвитку освіти в регіоні, але результати їх діяльності були різними. Колективна біографія дозволяє відновити історичне тло, в рамках якого існувала група, визначити вплив на неї соціальних, економічних, політичних, культурних та інших факторів, що обумовили певний образ дії і спосіб існування групи.

Ключові слова: Одеський навчальний округ, піклувальники, розвиток освіти, просопографічний метод.